

SELÇUKLU PARALARININ IŞIĞINDA ÇAĞRI BEY'İN ÖLÜM TARİHİ MESELESİ*

*Osman G. ÖZGÜDENLİ***

The Question of Chaghri Beg's Date of Death In The Light of Seljuk Coins

ÖZET

Selçuklu devletinin kurucularından olan Tuğrul Bey'in kârdeşi Çağrı Bey'in ölüm tarihi şimdîye kadar karanlık bir mesele olarak kalmıştır. Selçuklu kaynakları bu konuda umumiyetle hicrî 450, 451, 452 ve 453 yıllarını vermektedir. Ölüm tarihi ile ilgili bu çelişkili rakamlar, tarih kitaplarının daha geç bir devirde ve Çağrı Bey'in hâkimiyet alanından çok uzakta kaleme alınmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumda araştırmacıların daha güvenilir ve çağdaş kaynaklara başvurması kaçınılmazdır. Çağrı Bey'in vefat tarihi ile ilgili daha güvenilir bilgiler nümizmatik kaynaklarda bulunmaktadır. Çağrı Bey'in oğlu ve Kirmân hâkimi Kavurd Bey, kendi adına bastırıldığı sikkelerde, babasının adını 451 yılına kadar "Meliku'l-Mulûk" unvanı ile zikretmiştir. Kavurd Bey, 451 yılında bastırıldığı bir başka parada ve bu tarihten sonraki bütün paralarında babasının adına yer vermemiştir. Bu durumda nümizmatik veriler Çağrı Bey'in 451/1059 yılı ortalarında vefat ettiğini göstermektedir. Bu küçük kritik aynı zamanda, Selçuklu devletinin kuruluş devri için siyâsî tarih kaynaklarının çelişkili olduğu durumlarda, nümizmatik kaynakların ne kadar büyük önem taşıyabileceğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çağrı Bey, Çağrı Bey'in Ölüm Tarihi, Selçuklular, Selçuklu Sikkeleri.

* Bu yazı daha önce ismi ve muhtevası onayımız dışında değiştirilerek pek çok hata ile birlikte "Çağrı Bey'in Oğulları tarafından Bastırılmış Bazı Sikkeler ve Sağladıkları Bilgiler" (Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı 12, Prof. Dr. Coşkun Alptekin'e Armağan: Osmanlı Öncesi Batı Asya'da Türk Varlığı, İstanbul 2002, s. 305-321) adı altında yayınlanan makalenin tam ve orijinal şeklidir. Bu araştırma için Müze-yi İrân-bâstân (Tahrân)'dan Bayan Asgarî'ye, değerli nümizmat 'Abdullâh 'Âkilî Bey (Tahrân)'e ve hususî kütüphanelerini istifademize sunan değerli nümizmat ve araştırmacı Sayın Bora Etker (İstanbul)'e teşekkürü borç biliyorum.

** Yard. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (İstanbul).

ABSTRACT

The date of the death of Chaghri Beg, the founder of the Saljuk state and the brother of Toghri Beg, is a question which has until now remained unsolved. According to Saljuk sources his death has been dated at various years, such as 450, 451, 452 and 453. This is due to the fact that these sources date from a much later period and were written in places distant from Chaghri Beg's capital. The disagreement among sources is reflected in the works of researchers on the Saljuk period. However, more accurate information concerning this date can be obtained from numismatic sources. Chaghri Beg's son, Qavurd (Qara Arslan), the ruler of Kirmân, put his father's name on his coins during the latter's lifetime. We can find Chaghri Beg's name, with the title Malik al-Mulûk, on all the coins issued by Qavurd Beg (Qara Arslan) until 450 inclusive, and on one coin minted in 451. However, we do not find Chaghri Beg's name on any of the coins minted after 451 and a coin minted in 451 has also been found on which his name does not appear. This shows that Chaghri Beg was alive until 451/1059 and died in that year. Therefore this article proves again the importance of numismatic sources to our understanding of the early period of the Saljuk State.

Keywords: Chaghri Beg, The date of the death of Chaghri Beg, Saljukids, Saljuk Coins.

Mikâ'il b. Selçuk'un oğlu ve Tuğrul Bey'in ağabeyi olan Çağrı Bey kuruluş devri Selçuklu tarihinin en mühim simalarından birisidir. Selçuklular'ın Gazneliler'e karşı verdiği askerî mücadelede önemli rol oynayan ve Dandânakân savaşını müteakip tertip edilen kurultayda Merv merkez olmak üzere Horâsân eyaletinin geniş bir kısmının idaresini üzerine alan Selçuklu hanedanının bu önemli üyesi, 434/1043 yılında kardeşi Tuğrul Bey ile müştereken Hârezm'e bir sefer düzenlemiş, 435/1045 tarihinden 451/1059 tarihine kadar Gazneliler, zaman zaman da Sîstân ve Herât hâkimi amcası Mûsâ Yabgu ile mücadeleye girişmiştir¹.

¹ Hayatı ve siyasî faaliyetleri için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını, (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 259-274; Aynı müellif, "Selçuklular", *İA*, X, s. 358, 362-363; O. Turan, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, Ankara 1954, s. 84-85; Mükrimin H. Yınanç, "Çağrı Bey", *İA*, III, s. 324-328; Cl. Cahen, "Caghri-Beg", *Et*, II, (1965), s. 4-5; Ali Sevim, "Çağrı Bey", *DA*, VIII, (1993), s. 183-186; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976, s. 12-20, 35, 40-43, 63-64; V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H.D. Yıldız, İstanbul 1981, s. 380, 383, 384; S.G. Agacanov, *Oğuzlar*, Türkçe terc. E.N. Neciyev-A. Annaberdiyev, İstanbul 2002, s. 273-276, 302-323; Richard W. Bulliet, "Numismatic Evidence for the Relationship between Tughri Beg and Chaghri Beg", *Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History. Studies of George C. Miles*, ed. A. Kouymjian, Beirut 1974, s. 289-296; Osman G. Özgüdenli, "Yeni Paraların Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hakimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten*, LXV/243, (2002), s. 547-570.

Bununla birlikte, Selçuklu kaynaklarının ilgi merkezinin dışında kalmasından dolayı, Horâsân'ın önemli bir kısmına hâkim olan² Çağrı Bey'in ömrünün son yılları hakkında bilgimiz azdır³. Araştırmacılar için asla kâfi olmayan bu bilgiler, ya birbirleriyle çok çelişkili, ya da kronolojik hatalarla dolu kaynaklardan gelmektedir. Bu inceleme, tarihf kaynaklarda farklı şekillerde kaydedilen Çağrı Bey'in ölüm tarihi meselesini, nümizmatik verilerin ışığında yeniden yorumlamaya matuftur.

* *

Kendileri için Tuğrul Bey ve hilâfet meselelerini başlıca mevzu edinen tarihf kaynakların pek çoğunda Çağrı Bey'in ömrünün son yılları ve ölüm tarihine hiç değinilmemiştir⁴. Ölüm tarihinin zikredildiği kaynaklarda ise, bu tarihle ilgili umumiyetle dört farklı yıl kaydedilmiştir: 450/1058-59⁵, 451/1059-

² Nişâbü'r'un doğusunda kalan bölgelerde hutbe *Meliku'l-mulûk* unvanıyla Çağrı Bey adına okunmakta idi (bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-ta'rîh*, Türkçe terc. A. Özaydın, *İslam Tarihi*, İstanbul 1987, IX, s. 366; Sadru'd-dîn el-Huseynî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, Türkçe terc. Necati Lügal, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçûkiyye*, Ankara 1943, s. 6-7; M.H. Yınanç, "Çağrı Bey", *İA*, III, s. 325; Osman G. Özgüdenli, "Yeni Paraların Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hâkimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler", s. 557, 563; Osman G. Özgüdenli, "Ülûş Sisteminden Merkezî Devlete: Selçuklu Devlet Telâkkîsinin Teşekkülü (1038-1064)", *Türkler*, ed. H.C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, V, Ankara 2002, s. 253-254.

³ Çağrı Bey'in askerî ve siyasî faaliyetleri hakkında bilgi veren en önemli kaynak Gazneli bürokratu Ebû'l-Fazl Beyhakî tarafından kaleme alınan ve *Târîh-i Beyhakî* veya *Târîh-i Mes'ûdî* ismiyle tanınan eserdir (bkz. *Târîh-i Beyhakî*, neşr. 'Alî Ekber Feyyâz, Meşhed 1375/1996³, s. 611, 641, 662, 695, 728-731, 750-752, 754-756, 761-762, 806, 827, 833, 841, 844, 930). Bununla birlikte, bu faydalı kaynağın günümüze ulaşan kısmı 432/1040-41 yılında son bulduğu için, Çağrı Bey'in bu tarihten sonraki siyasî ve askerî faaliyetlerini bu eserden takip edebilmek mümkün değildir. Bu eserin yanısıra, çağdaş kaynaklardan, bilinmeyen bir müellif tarafından kaleme alınan *Târîh-i Sîstân* (neşr. Meliku'ş-Şu'arâ' Bahâr, Tahrân 1366/1987, s. 364-366, 370, 374-375, 378, 380-381, 390), Gerdîzî tarafından kaleme alınan *Zeynu'l-ahbâr* (neşr. 'Abdu'l-Hayy Habîbî, Tahrân 1363/1984, s. 430 vd.) ve Nâsir-i Husrev'in *Sefer-nâme*'sinde (neşr. Muhammed Debîr Siyâkî, Tahrân 1375/1996⁶, s. 1, 3, 172) Çağrı Bey ile ilgili az da olsa bilgi bulunmaktadır. Yine, Muhammed b. Munevver Meyhenî tarafından kaleme alınan ve Çağrı Bey'in çağdaşı Şeyh Ebû Sa'îd Ebû'l-Hayr'ın menkıbelerini ihtivâ eden *Esrâru't-tovhid* isimli eserde, şeyh ile ilgili menkıbevî hadiselerin arasında Çağrı Bey'in adı bir kaç kez zikredilmiştir (bkz. *Esrâru't-tovhid*, neşr. Zebîhullâh Safâ, Tahrân 1354/1975³, s. 171-172, 336). Ancak, bu kaynaklardan hiç birisi Çağrı Bey'in hayatının son yılları hakkında bilgi vermemektedir. Tarihlerini daha sonraki dönemlerde kaleme alan el-Bundârî, el-Râvendî, el-Huseynî gibi Selçuklu müverrihleri eserlerinde ağırlıklı olarak Tuğrul Bey'in faaliyetlerine yer vermiş ve Çağrı Bey'in Dandânakân savaşından sonraki faaliyetlerinden ancak bir kaç cümle ile bahsetmiştir. İbnu'l-Cevzî, İbnu'l-Esîr, Sibt İbnu'l-Cevzî, Hamdullâh Mustevfi-yi Kazvînî, Mîrh'ând ve H'ândemîr gibi umumî İslâm vekâyinâmelerinin ilgi alanının doğrudan Selçuklu-Hilâfet münasebetleri ve batı işleri olması sebebiyle, bu eserlerde de Çağrı Bey ile ilgili bilgi oldukça azdır.

⁴ Meselâ Zâhiru'd-dîn Nişâbü'rî, Râvendî, Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, Mîrh'ând ve H'ândemîr gibi müellifler bu cümledendir.

⁵ Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Türkçe terc. K. Burslan, İstanbul 1943, s. 26 (Belh şehrinde vefat ettiği kaydedilmiştir). İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam fi tevârîhi'l-mulûk ve'l-umem*, neşr. Suheyl Zakkâr, IX, Beyrût 1415/1995, s. 411 (Belh şehrinde vefat ettiği kaydedilmiştir). Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âu'z-zemân fi ta'rîhi ehli'z-zemân*, neşr. Ali Sevim,

60⁶, 452/1060-61⁷ ve 453/1061-62⁸. Bunun yanı sıra, az olmakla birlikte Çağrı Bey'in vefatını daha geç gösteren kaynaklar olduğu gibi⁹, onun vefatı için bir kaç tarihi bir arada zikreden kaynaklar da vardır¹⁰. Bu durum, tarihî

Ankara 1968, s. 44-45; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, I. Sultan Tuğrul Bey Dönemi", *Belgeler*, XVIII/22, Ankara 1998, s. 40 (Müellif bu rivayeti Garsu'n-Ni'me'nin Selçuklu tarihi için büyük bir ehemmiyet arzeden kayıp tarihindен nakletmiştir); Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Türkçe terc. Ö.R. Doğrul, I, Ankara 1987, s. 314. Yine, İbrahîm Yınal'ın 450/1058-59 - 451/1059-60 tarihindeki isyanı esnasında, Çağrı Bey vefat etmiş olduğu için oğlu Alp-Arslan'ın, amcası Tuğrul Bey'in yardımına gittiğini kaydeden Mîrh'ând ve H'ândemîr, dolaylı da olsa Çağrı Bey'in bu tarihten (451/1059-60) önce vefat ettiğini kabul etmiş olmaktadır (*Ravzatu's-safâ*, IV, Tahrân 1339/1960, s. 262; *Habîbu's-siyer*, II, Tahrân 1353/1974, s. 485).

⁶ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-ta'rîh*, X, Beyrût 1386/1966, s. 6; Türkçe terc. Abdülkerim Özeydin, X, İstanbul 1989, s. 26 (Kaynağın zikrettiği ilk rivayet: Receb 451/Ağustos-Eylül 1059); Cuzcânî, *Tabakât-i Nâsirî*, neşr. 'Abdu'l-Hayy Habîbî, Tahrân 1363/1984, s. 251; Ebû'l-Fidâ', *Kiitâbu'l-muhtasar fî ahbârî'l-beşer*, IV, Beyrût 1960, s. 85 (Receb 451/Ağustos-Eylül 1059'da); Zehebî, *Ta'rîhu'l-İslâm*, neşr. 'Abdu's-Selâm Tedmurî, (hicrî 451-460), Beyrût 1414/1994, s. 273 (Receb 451/Ağustos-Eylül 1059'da); İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Türkçe terc. Mehmet Keskin, *Büyük İslâm Tarihi*, XII, İstanbul 1995, s. 192 (dolaylı olarak); İbn Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, neşr. Şukrî Faysal, *BI*, 6k, XI. Kısım, Wiesbaden, 1981, s. 172 (Receb 451/Ağustos-Eylül 1059'da Serahs'ta); Kâdı Gaffârî-yi Kazvînî, *Târîh-i cihân-ârâ*, Tahrân 1343/1964, s. 107 (Receb 451/Ağustos-Eylül 1059'da); Rizâ-kulî Hân Hidâyet, *Fihristu't-tevârîh*, neşr. 'Abdu'l-Huseyn Nevâ'î-Mîr Hâşim Muhaddis, Tahrân 1373/1994, s. 106 (Receb 451/Ağustos-Eylül 1059'da).

⁷ Sadru'd-dîn el-Huseynî, *Zubdetu't-tevârîh (Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye)*, neşr. Muhammed Nûru'd-dîn, Beyrût 1405/1985, s. 75; Türkçe terc. Necatî Lûgal, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçûkiyye*, Ankara 1943, s. 20 (Safer 452/Mart-Nisan 1060); İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-ta'rîh*, X, s. 6; Türkçe terc. X, s. 26 (Kaynağın zikrettiği ikinci rivayet: Safer 452/Mart-Nisan 1060'ta Serahs'ta); İbnu'l-Adîm, *Bugyetu't-taleb fi'ta'rîhi Haleb*, neşr. Ali Sevim, Ankara 1976, s. 33; *Bugyetu't-taleb fi tarihi Haleb (Seçmeler)*, *Selçuklular Tarihi*, Türkçe terc. A. Sevim, Ankara 1989, s. 21 (Safer 452/Mart-Nisan 1060'ta Serahs'ta); Kâdı Ahmed Nigdevî, *el-Veledu's-şefîk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 4519, vr. 142a (452/1060-61 yılında Serahs'ta); Zehebî, *Ta'rîhu'l-İslâm*, neşr. 'Abdu's-Selâm Tedmurî, (hicrî 451-460), Beyrût 1414/1994, s. 273 (Kaynağın zikrettiği ikinci rivayet: Safer 452/Mart-Nisan 1060); Hasan-i Yezdî, *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 4307, vr. 182b (Safer 452/Mart-Nisan 1060'ta); Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, haz. Erdoğan Merçil, I, İstanbul 1977, s. 49 (Safer 452/Mart-Nisan 1060).

⁸ Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i guzîde*, neşr. 'Abdu'l-Huseyn Nevâ'î, Tahrân 1364/1985, s. 430; Muhammed b. Emîr Fazlullâh Müscvî, *Essahu't-tevârîh [Târîh-i Hayrât]*, Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan Hatice Sultan, nr. 224, vr. 310a; Yahyâ b. 'Abdu'l-Latif Kazvînî, *Lubbu't-tevârîh*, Tahrân 1363/1984, s. 174. Yine, Râvendî, Alp-Arslan'ın, babası Çağrı Bey'in vefatından tahta çıkıncaya kadar (455/1063) Horâsân'da iki yıl hükümdarlık yaptığını kaydetmekle Çağrı Bey'in vefatını da 453/1061-62 olarak kabul etmiş oluyor (*Râhatu's-sudûr ve âyetu's-surûr*, neşr. Muhammed İkbâl, yay. Muctebâ Mînovî, Tahrân 1364/1985, s. 116; Türkçe terc. Ahmed Ateş, I, Ankara 1957, s. 114).

⁹ Meselâ, Şebânkâre'î, Çağrı Bey'i Tuğrul Bey'in vefatı esnasında (455/1063) hayatta göstermiştir (bkz. *Mecma'u'l-ensâb*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahrân 1363/1984, s. 100).

¹⁰ Meselâ İbn Hallikân. Receb 451/Ağustos-Eylül 1059 ve Safer 452/Mart-Nisan 1060 tarihlerini, vefat yeri için de Belh ve Merv şehirlerini zikretmektedir (*Vefeyâtü'l-a'yân. İbn Khalikan's Biographical Dictionary*, İng. terc. Mac Guckin de Slane, III, Beirut 1970, s. 231). Kezâ bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-ta'rîh*, X, s. 6; Türkçe terc. X, s. 26 (Receb 451/Ağustos-

kaynakların, daha Selçuklular zamanında dahi Çağrı Bey'in hayatı ve vefat yılıyla ilgili sıhhatli bir bilgiye sahip olmadığını gösterir.

Çağrı Bey'in ölüm tarihiyle ilgili kaynaklardaki farklı kayıtlar, bu sahadaki başlıca araştırmalara da yansımıştır. Çağrı Bey'in ölüm tarihi için, araştırmacılar; Eduard von Zambaur¹¹, Osman Turan¹², İbrahim Kafesoğlu¹³, Faruk Sümer¹⁴ ve Ali Sevim¹⁵ 451/1059¹⁶; Mükrimin Halil Yınanç¹⁷, İbrahim Kafesoğlu¹⁸, Mehmet Altay Köymen¹⁹, C.E. Bosworth²⁰, Coşkun Alp tekin²¹, Erdoğan Merçil²² ve Sergey Grigoreviç Agadshanow²³ 452/1060²⁴; Cl. Cahen²⁵ ise 452 yılı başları (1060 yılı sonları)'nı kabul etmiştir.

* * *

Selçuklu devletinin kuruluşundan yaklaşık bir, bir buçuk asır sonra kaleme alınan tarihî kaynakların çelişkili bilgileri verdiği bu konuda araştırmacıların daha sağlam delillere dayanması zarurîdir. Bu delillerin başında, birinci elden resmî kaynak olmaları dolayısıyla nümizmatik veriler gelir.

Eylül 1059 ve Safer 452/Mart-Nisan 1060); Zehebî, *Ta'rîhu'l-İslâm*, neşr. 'Abdu's-Selâm Tedmurî, (hicrî 451-460), Beyrût 1414/1994, s. 273 (Receb 451/Ağustos-Eylül 1059 ve Safer 452/Mart-Nisan 1060).

¹¹ *Manuel de Généalogie et de Chronologie Pour L'Histoire de L'Islam*, Osnabrück 1976², s. 49, 221, secere R n. 3 (Receb 451/Ağustos 1059).

¹² *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1996³, s. 140 (Receb 451/Ağustos 1059).

¹³ "Alp Arslan", *DİA*, II, s. 526 (Receb 451/Ağustos 1059).

¹⁴ *Oğuzlar*, İstanbul 1972, s. 98 (Receb 451/Ağustos 1059).

¹⁵ "Çağrı Bey", *DİA*, VIII, (1993), s. 183, 185.

¹⁶ Yine, Receb 451/Ağustos 1059 tarihi için bkz. "Caghrî Beg", *EI*, II, (1913-1936, repr. 1987), s. 815.

¹⁷ "Çağrı Bey", *İA*, III, s. 327 (Safer 452/Mart 1060); Krş. "Alp Arslan", *İA*, I, s. 384 (450, 451 ve 452 tarihleri zikredilmiştir).

¹⁸ "Selçuklular", *İA*, X, s. 364 (Safer 452/Mart 1060); Aynı müellif, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *TM*, XIII, İstanbul 1958, s. 129 (Mart 1060).

¹⁹ *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976, s. 20; Aynı müellif, "Tuğrul Bey", *İA*, XII/2, s. 30; Aynı müellif, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, III, Alp Arslan ve Zamanı*. Ankara 1992, s. 3, 5 (Mart 1060).

²⁰ "The Political and dynastic history of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", *The Cambridge History of Iran*, V, ed. J.A. Boyle, Cambridge 1968, s. 49; Aynı müellif, *The Gaznavids. Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994 : 1040*, Edinburgh 1963, (tablo II); Aynı müellif, "Saldjûkîds (II. Origins and early history)", *EF*, VIII, s. 940.

²¹ "Büyük Selçuklular", *Doğuşundan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, yay. H.D. Yıldız, VII, İstanbul 1988, s. 115 (Mart 1060).

²² *Kirmân Selçukluları*, Ankara 1989, s. 7; "Büyük Selçuklular", *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1999, s. 90.

²³ *Der Staat der Seldschukiden und Mittelasiens im 11.-12. Jahrhundert*, Almanca terc. R. Schletzer, Berlin 1994, s. 117.

²⁴ Keza bkz. *Çağrı Bey, Sultan Alp Arslan, Cezzar Ahmet Paşa, Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa*, Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1981, s. 16 (Mart 1060).

²⁵ "Caghrî-Beg", *EF*, II, (1965), s. 5.

Çağrı Bey'in daha sağlığında kendi adına para bastırıldığı bilinmekteyse de²⁶, bu paralardan onun vefat tarihi hakkında kesin bir sonuç çıkartmak mümkün değildir. Paraların ortaya koyduğu yegâne nokta, onun, en azından 450/1058 senesine²⁷ kadar (*terminus ante quem*) hayatta olduğudur.

İlginçtir ki, tarihçiler için Çağrı Bey'in vefat tarihiyle ilgili daha dakik veriler, onun şahsen hiç bir zaman bulunmadığı bir bölgeden gelir. Bu bölge, onun oğlu Kara Arslan Kavurd Bey tarafından idare edildiğini bildiğimiz Kirmân'dır. Daha Selçuklu devletinin kuruluşu esnasında, Dandânakân savaşını müteakip toplanan kurultay kararlarına binaen Kirmân'da yarı müstakil bir devlet kuran Kavurd Bey²⁸, bu eyalette bulunan Berdesîr²⁹, Cîruft³⁰ ve Bam³¹ gibi şehirlerde kendi adına para bastırmıştır. O, bu paralarda bir yandan kendi

²⁶ Çağrı Bey'in paraları için bkz. Richard W. Bulliet, "Numismatic Evidence for the Relationship between Tughril Beg and Chaghri Beg", *Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History. Studies of George C. Miles*, ed. A. Kouymjian, Beirut 1974, s. 289-296; Gilles Hennequin, *Catalogue des Monnaies Musulmanes de la Bibliothèque Nationale. Asie Pré-Mongole Les Salğuş et Leurs Successeurs*, Paris 1985, s. 35 nr. 48; *Centuries of Gold the Coinage of Medieval Islam*, London 1986, s. 54 nr. 164; Cemâl Turâbî Tabâtâbâ'î-Mansûre Vasîk, *Sikkehâ-yi İslâmî-yi İrân*, Tebrîz 1373/1994, s. 466, 492; Stephen Album, *A Checklist of Islamic Coins*, Second Edition, Santa Rosa 1998, s. 85; Osman G. Özgüdenli, "Yeni Paraların Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hakimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler", s. 554; *Sylloge Numorum Arabicorum Tübingen. Balh und die Landschaften am oberen Oxus, XIV c Hurâsân III*, bearbeitet von Florian Schwarz, Ernst Wasmuth Verlag, Tübingen-Berlin 2002, s. 92.

²⁷ Çağrı Bey'in Merv'de 45x/105x yılında basılan bir *dînârî* tarafımızdan yayınlanmıştır (Osman G. Özgüdenli, "Yeni Paraların Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hakimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler", s. 554).

²⁸ Bkz. E. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, Ankara 1989, s. 7-21.

²⁹ Bkz. Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvîni, *Nuzhetu'l-kulûb*, neşr. G. Le Strange, (G.M.S. 23), Leiden-London 1915; s. 139-140; 'Abdullâh 'Akîlî, *Dâru'z-zarbhâ-yi İrân der-dovre-yi İslâmî*, Tahrân 1377/1998, s. 112-113. Buveyhîler devrinin faal darphanelerinden olan Berdesîr darphanesinin darb faaliyetleri için bkz. Eduard von Zambaur, *Die Münzprägungen des Islams*, I, Herausgegeben Peter Jaecel, Wiesbaden 1968, s. 70; Donald S. Whitcomb, "The Fârs Hoard: A Büyid Hoard from Fârs Province, Iran", *Museum Notes*, XXI, (1976), s. 171; Luke Treadwell, *Buyid Coinage. A Die Corpus (322-445 A.H.)*, Oxford 2001, s. 76-78.

³⁰ Cîruft veya Cîroft. 28° 36' Kuzey, 57° 44' Doğu. Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvîni, *Nuzhetu'l-kulûb*, s. 140; G. Le Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, London 1966, s. 314-315; V. Barthold, *Tezkire-yi coğrafîyâ-yi târîhî-yi İrân*, Farsça terc. Hamza Serdâdver, Tahrân 1372/1993³, s. 164-165; Dorethea Krawulsky, *İrân - Das Reich der İlhâne: eine topographisch-historische Studie*, Wiesbaden 1978, s. 139; 'Abdullâh 'Akîlî, *Dâru'z-zarbhâ-yi İrân der-dovre-yi İslâmî*, s. 155-156. Cîruft darphanesinin darb faaliyetleri için bkz. Zambaur, *Die Münzprägungen des Islams*, s. 102; Donald S. Whitcomb, aynı mak., s. 171-172; L. Treadwell, *Buyid Coinage*, s. 78-80.

³¹ Farsça kaynaklarda Bam, Arapça kaynaklarda Bamm. 29° 5' 30" Kuzey, 58° 21' Doğu. Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvîni, *Nuzhetu'l-kulûb*, s. 140; Le Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, s. 312; V. Barthold, *Tezkire-yi coğrafîyâ-yi târîhî-yi İrân*, s. 161, 165; D. Krawulsky, *İrân - Das Reich der İlhâne*, s. 136; 'Abdullâh 'Akîlî, *Dâru'z-zarbhâ-yi İrân der-dovre-yi İslâmî*, s. 121-122. Bam darphanesinin Selçuklu öncesi darb faaliyetleri için bkz. Zambaur, *Die Münzprägungen des Islams*, I, s. 79; Donald S. Whitcomb, aynı mak., s. 171; L. Treadwell, *Buyid Coinage*, s. 75-76.

isim ve unvanlarını³² kullanırken, diğer yandan da “*Meliku'l-Mulûk*”³³ unvanıyla babası Çağrı Bey'in adını zikretmiştir. Bunun yanısıra, Kavurd Bey, bastırdığı bütün paralarda, Selçuklular için hususî bir ehemmiyete sahip olan ve siyasî hâkimiyet alâmeti (*tamga*) olarak istifade edilen ‘ok’ ve ‘yay’³⁴ tasvirlerini kullanmıştır³⁵. Konumuz açısından son derece önemli olan bu paraların basım yılı ve yerleri şöyledir:

444/1052-53 Berdesîr³⁶, Cîruft³⁷,

446?/1054-55? basım yeri silik³⁸,

447/1055-56 Cîruft³⁹,

³² Kavurd Bey paralarda daima “*el-Meliku'l-Âdil*” ve “*Kara Arslan*” unvan ve isimleri ile zikredilmiştir. Kavurd Bey'in “Kara Arslan” ismini taşıdığı tarihi kaynaklar tarafından da kaydedilmiştir (bkz. Sadru'd-dîn el-Huseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye*, s. 28; Nâsiru'd-dîn Munşî-yi Kirmânî, *Simtu'l-'ulâ li-târîhi'l-'ulyâ*, neşr. ‘Abbâs İkbâl, Tahrân 1362/1983², s. 17; E. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 8-9). Efdalu'd-dîn Kirmânî'ye göre, Kavurd Bey'in tuğrası (*tuğrâ*) “*Kara Arslan b. Çağrı Bek*” şeklinde idi (*Bedâyi'u'l-ezmân fi vekâyi'-i Kirmân*, neşr. Mehdi Beyânî, Tahrân 1326/1947, s. 3; *Selçukiyân ü Guzz der-Kirmân*, neşr. Bâstânî-yi Pârîzî (Muhammed İbrâhîm), Tahrân 1373/1994, s. 323). Vassâf ise, Kavurd Bey'in tuğrasını hatalı olarak “*Kızıl Arslan b. Çağrı Beg*” şeklinde kaydetmektedir: “*‘Îmâdu'd-devle Kavurd b. Çağrı Bîk b. Dâvud b. Mikâ'il b. Selçuk ki, ferâmîn tuğrâ-yi saltanat-i û-râ ‘Kızıl Arslan b. Çağrı Bîk’ rakam zede-end*” (bkz. *Târîh-i Vassâf*, yay. M. İsfahânî, Tahrân 1338/1959, s. 285).

³³ Bazı kaynak ve araştırmalarda Çağrı Bey'in “*Meliku'l-Mulûk*” unvanını ilk defa 428 yılı Receb ayının ilk Cuma günü (22 Nisan 1037) Gazneli kuvvetlerini mağlup ederek Merv'i ele geçirmesinden sonra hutbelerde kullandığı kaydedilmiştir (bkz. Sadru'd-dîn el-Huseynî, *Ahbâr üd-devlet is-Selçukiyye*, s. 6; M.H. Yınanç, “Çağrı Bey”, *JA*, III, s. 325). Oysa Merv'in Selçuklu hâkimiyetine girmesi, ancak Selçuklular'ın Gazneliler'e karşı Serahs yakınlarında kazandığı 429/1038 zaferinin ardından olabileceği için, bu tarihi 6 Receb 429/14 Nisan 1038 şeklinde düzeltmek gerekmektedir (bkz. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, *Kuruluş Devri*, Ankara 1979, s. 264. Çağrı Bey'in “*Meliku'l-Mulûk*” unvanını taşıdığı Ebû'l-Hasan el-Beyhakî tarafından da zikredilmiştir (bkz. *Târîh-i Beyhak*, neşr. Ahmed Behmenyâr, önsöz Mîrzâ Muhammed Kazvîni, (Tahrân tarihsiz ikinci baskı), s. 71-72).

³⁴ Selçuklu paralarında kullanılan ‘ok’ ve ‘yay’ın sembolik mânâsı ve mâhiyeti şu araştırmalarda tartışılmıştır: Cl. Cahen, “Les Hazars et la tuğrâ des Seljûqides”, *JA*, CCLXXIII/1-2, (1985), s. 161-162; R.W. Bulliet, “Numismatic Evidence for the Relationship between Tughril Beg and Chaghri Beg”, s. 290-295; Kosuke Shimizu, “The Bow and Arrow on Saljûqid Coins”, *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko (The Oriental Library)*, no 56, Tokyo 1998, s. 85-106; Osman G. Özgüdenli, “Yeni Paraların Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hakimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler”, s. 559-562).

³⁵ Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Kirmânî, Kavurd Bey'in, *çetrin* yanısıra, resmî tayin vesikalarında (*misâlhâ*) da, *tuğranın* üstünde ‘ok’ ve ‘yay’ motiflerini kullandığını kaydetmektedir (bkz. *Selçukiyân ü Guzz der-Kirmân*, neşr. Bâstânî-yi Pârîzî (Muhammed İbrâhîm), Tahrân 1373/1994, s. 341).

³⁶ “*el-Meliku'l-Âdil / Kara Arslan Bek*” // “*el-Kâ'im bi-Emrillâh / Meliku'l-Mulûk / Çağrı Bek*”. Müze-yi İrân-bâstân, (Tahrân), defter. nr. 405.

³⁷ “*Kara Arslan Bek*” // “*el-Kâ'im bi-Emrillâh / Meliku'l-Mulûk / Çağrı Bek*”. Coşkun Alptekin, “Selçuklu Paraları”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s. 554, nr. 214.

³⁸ “*Kara Arslan*” // “*el-Kâ'im bi-Emrillâh / Meliku'l-Mulûk / Çağrı Bek*”. C. Alptekin, aynı mak., s. 555 nr. 215.

³⁹ “*el-Meliku'l-Âdil / Kara Arslan Bek*” // “*el-Kâ'im bi-Emrillâh / Meliku'l-Mulûk / Çağrı Bek*”. Müze-yi İrân-bâstân, (Tahrân), defter, nr. 397.

- 448/1056-57 Cîruft⁴⁰,
 44x/105x Cîruft⁴¹, basım yılı ve yeri silik⁴²,
 450/1058-59 Berdesîr⁴³, Bam⁴⁴,
 451/1059-60 Berdesîr⁴⁵,
 451/1059-60 Berdesîr⁴⁶, Bam⁴⁷,
 453/1061-62 Berdesîr⁴⁸, Bam⁴⁹,
 454/1062-63 Berdesîr⁵⁰, Şîrâz⁵¹,

⁴⁰ "el-Meliku'l-Âdil / Kara Arslan Bek" // "el-Kâ'im bi-Emrillâh / Meliku'l-Mulûk / Çağrı Bek". Mûze-yi İrân-bâstân, (Tahrân), nr. 403/3 (15/10-15/11); *The Coinage of Islam. The Collection of William Kazan*, Beirut 1983/1404, s. 424 (Çağrı Bey'in adı yanlış olarak Tuğrul okunmuştur); *Coins of the Arab World & Other important Islamic Coins in Gold, Silver and Copper*, Spink & Son Numismatic Ltd., Auction 22, (17 March 1987), Zürich 1987, s. 82 nr. 403; *Coins of the Islamic World in Gold, Silver and Copper*, Auction 31, (20 June 1989), Spink & Son Numismatic Ltd., Zürich 1989, s. 77 nr. 415; *Ancient, Islamic, English and Foreign Coins, Commemorative Medals and Numismatic Books, (Sotheby's, 24-25 March 1988)*, London 1988, s. 40, nr. 619, 620.

⁴¹ "el-Meliku'l-Âdil / Kara Arslan [Bek]" // el-Kâ'im bi-Emrillâh / Meliku'l-Mulûk / Çağrı Bek". C. Alptekin, aynı mak., s. 560 nr. 225.

⁴² "al-Kâ'im bi-Amr-Allâh] / Kara Arslan Bek" // "[Meliku'l-Mulûk] Çağrı Bek". C. Alptekin, aynı mak., s. 560 nr. 225.

⁴³ "el-Meliku'l-Âdil / Kara Arslan Bek" // "el-Kâ'im bi-Emrillâh / Meliku'l-Mulûk / Çağrı Bek". Bkz. Mûze-yi İrân-bâstân, (Tahrân), nr. 393/5 (15/20-15/21); Cemâl Turâbî Tabâtabâ'î-Mansûre Vasîk, *Sikkehâ-yi İslâmî-yi İrân*, s. 505; *Coins of the Islamic World in Gold, Silver and Copper*, Auction 31, (20 June 1989), Spink & Son Numismatic Ltd., Zürich 1989, s. 77 nr. 413 (dirhem).

⁴⁴ R.W. Bulliet, "Numismatic Evidence for the Relationship between Tuğhril Beg and Chaghri Beg", s. 291.

⁴⁵ "el-Meliku'l-Âdil / Kara Arslan Bek" // "Meliku'l-Mulûk / Çağrı Bek". *Spink Taisei Zürich*, Auction 37, (16 September 1991), Spink Taisei Numismatic Ltd., Zürich 1991, s. 55 nr. 336; R.W. Bulliet, aynı mak., s. 291.

⁴⁶ "el-Meliku'l-Âdil / Kara Arslan Bek" // "el-Kâ'im bi-Emrillâh / 'Îmâdu'd-devle". C. Alptekin, aynı mak., s. 556 nr. 217; *Coins of the Arab World & Other important Islamic Coins in Gold, Silver and Copper*, Spink & Son Numismatic Ltd., Auction 22, (17 March 1987), Zürich 1987, s. 83 nr. 404; *Coins of the Islamic World in Gold, Silver and Copper*, Auction 31, (20 June 1989), Spink & Son Numismatic Ltd., Zürich 1989, s. 77 nr. 414.

⁴⁷ 'Abdullâh 'Âkilî Bey'in özel koleksiyonu (Tahrân), nr. 33.

⁴⁸ "el-Meliku'l-Âdil / Kara Arslan Bek" // "el-Kâ'im bi-Emrillâh / 'Îmâdu'd-devle". C. Alptekin, aynı mak., s. 556 nr. 218.

⁴⁹ "el-Meliku'l-Âdil / 'Îmâdu'd-devle / Kara Arslan Bek" // "el-Kâ'im bi-Emrillâh". *Coins of the Arab World & Other important Islamic Coins in Gold, Silver and Copper*, Spink & Son Numismatic Ltd., Auction 22, (17 March 1987), Zürich 1987, s. 83 nr. 405.

⁵⁰ "el-Meliku'l-Âdil / Kara Arslan Bek" // "el-Kâ'im bi-Emrillâh / 'Îmâdu'd-devle". *Sotheby's Islamic Coins*, (17 April 1984). London 1984, s. 140.

⁵¹ "el-Meliku'l-Âdil / Kara Arslan Bek" // "el-Kâ'im bi-Emrillâh / 'Îmâdu'd-devle". C. Alptekin, aynı mak., s. 557 nr. 219; St. Lane Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, III. Bologna 1967, s. 38.

- 455/1063 Şîrâz⁵²,
 456/1063-64 Berdesîr⁵³, Şîrâz⁵⁴,
 457/1064-65 Berdesîr⁵⁵, Bam⁵⁶,
 462/1069-70 Berdesîr⁵⁷,
 465/1072-73 Berdesîr⁵⁸,
 467/1074-75 Berdesîr⁵⁹,
 Basım yılı ve yeri silik⁶⁰.

Bu paraların yanısıra, Çağrı Bey'in diğer oğlu Alp-Arslan'ın daha "melik" iken kestirdiği paralar da konumuz açısından dikkate değerdir. Bu paralar:

- 450/1058-59 Herât⁶¹,
 450/1058-59 Belh⁶²,

⁵² "İmâdu'd-devle / Kara Arslan Bek" // "Rukn / el-Kâ'im bi-Emrillâh / es-Sultânü'l-Mu'azzam / Tugrul Bek / ed-Dîn". Gilles Hennequin, *Catalogue des Monnaies Musulmanes de la Bibliothèque Nationale. Asie Pré-Mongole Les Saljuqs et Leurs Successeurs*, Paris 1985, s. 160 nr. 231; N.M. Lowick, "Saljuk Coins", *Numismatic Chronicle*, Seventh Series, X, 1970, s. 251.

⁵³ "el-Meliku'l-Âdil / Kara Arslan Bek" // "el-Kâ'im bi-Emrillâh / 'İmâdu'd-devle". Cemâl Turâbî Tabâtâbâ'î - Mansûre Vasîk, *Sikkehâ-yi İslâmî-yi Irân*, s. 506.

⁵⁴ "el-Meliku'l-Âdil / Kara Arslan Bek" // "el-Kâ'im bi-Emrillâh. G. Hennequin, *Catalogue des Monnaies Musulmanes de la Bibliothèque Nationale*, s. 161 nr. 232.

⁵⁵ "el-Meliku'l-Âdil / Kara Arslan Bek" // "el-Kâ'im bi-Emrillâh / 'İmâdu'd-devle". (*Islamic Coins mainly in Gold*, Sotheby's Autumn Islamic Sales, (14 October 1981), London 1981, nr. 364).

⁵⁶ "el-Meliku'l-Âdil / 'İmâdu'd-devle / Kara Arslan Bek" // "el-Kâ'im bi-Emrillâh". G. Hennequin, *Catalogue des Monnaies Musulmanes de la Bibliothèque Nationale*, s. 159 nr. 230. Nâşir, bu paranın basım yılının 457/1064-65 veya 459/1066-67 okunabileceğini kaydetmiştir.

⁵⁷ "el-Kâ'im bi-Emrillâh" // "el-Meliku'l-Âdil / 'İmâdu'd-devle / Kara Arslan Bek". C. Alptekin, aynı mak., s. 557 nr. 220. Yine aynı tarih ve yerde basılan başka bir para: "el-Meliku'l-Âdil / Kara Arslan Bek" // "el-Kâ'im bi-Emrillâh / 'İmâdu'd-devle". St. Lane Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, III, Bologna 1967, s. 38 nr. 75; C. Alptekin, aynı mak., s. 558 nr. 221.

⁵⁸ "el-Kâ'im bi-Emrillâh" // "el-Meliku'l-Âdil / 'İmâdu'd-devle / Kara Arslan Bek". C. Alptekin, aynı mak., s. 559 nr. 223.

⁵⁹ "el-Meliku'l-Âdil / Kara Arslan Bek" // "el-Kâ'im bi-Emrillâh / Kara Arslan Bek". C. Alptekin, aynı mak., s. 559 nr. 224. Kavurd Bey'in vefatından sonra onun adına bastırıldığı anlaşılan bu para ile ilgili tartışmalar için bkz. E. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, Ankara 1989, s. 151 n. 525.

⁶⁰ "el-Meliku'l-Âdil / Kara Arslan Bek" // "el-Kâ'im bi-Emrillâh / 'İmâdu'd-devle". C. Alptekin, aynı mak., s. 558 nr. 222.

⁶¹ "Alp Arslan" // "el-Kâ'im bi-Emrillâh / Çağrı Bek". D. Sourdrel, "Un trésor de dinars Gaznawides et Saljuquides découvert en Afganistan". *Bulletin d'Etudes Orientales de l'Institut Français de Damas*, XVIII, (1963-64), s. 214 nr. 50; C. Alptekin, aynı mak., s. 468 nr. 51.

⁶² "Alp Arslan" // "el-Kâ'im bi-Emrillâh / Çağrı Bek". *Sylloge Numorum Arabicorum Tübingen, Balh und die Landschaften am oberen Oxus, XIV c Hurâsân III*, bearbeitet von Florian

453/1061-62 Merv⁶³,

455/1063 Herât⁶⁴,

Basım yılı ve yeri silik⁶⁵,

Basım yılı ve yeri silik⁶⁶.

* * * *

Kavurd Bey ve Alp-Arslan'a ait paralar incelendiğinde, her iki hanedan üyesinin de, babaları Çağrı Bey'in ismini paralarında mütemadiyen zikrettiği, ancak belirli bir tarihten sonra bu uygulamaya son verdiği görülür. Mevcut sikkelerin daha iyi gözlem yapma imkânı verdiği Kirmân'da bu uygulama 451/1059-60 yılında son bulmuştur. Bu tarihte Berdesîr'de basılan bir parada Çağrı Bey'in ismi "*Meliku'l-Mulûk*" unvanıyla zikredilirken⁶⁷, aynı yıl Berdesîr⁶⁸ ve Bam'da⁶⁹ basılan dört parada artık Çağrı Bey'in adına ve unvanlarına yer verilmemiştir.

Şu halde 451 yılında (17 Şubat 1059-5 Şubat 1060) Çağrı Bey'in adının Kavurd Bey'in paralarından kalkmasına sebep olacak önemli bir hadise cereyan etmiştir. Bu hadise bizce Çağrı Bey'in vefatından başka bir şey değildir. Zirâ, yukarıda görüldüğü gibi, Kavurd Bey, bu tarihten önce bastırıldığı bütün paralarda babasının adını zikretmiştir. Yine, bu tarihten sonra bastırıldığı hiç bir parasında, babasının ismini veya unvanlarını zikretmemiştir. Kavurd Bey'in paralarında 451 yılında babasının adının kalkmasından sonra gözlemlenen bir

Schwarz, Ernst Wasmuth Verlag, Tübingen-Berlin 2002, s. 92 nr. 753-754 (üzerinde çok açık bir şekilde 'ok' ve 'yay' *tamgası* görülen bu paralardan ikincisinin tarihi kesin değildir).

⁶³ "el-Kâ'im bi-Emrillâh" // " 'Adudu'd-devle / ve Tâcu'l-Umme / Alp Arslan". D. Sourdell, aynı mak., s. 215 nr. 160-162; C. Alptekin, aynı mak., s. 469 nr. 52.

⁶⁴ "el-Kâ'im bi-Emrillâh" // " 'Adudu'd-devle / Tâcu'l-Umme / Alp Arslan". D. Sourdell, aynı mak., s. 215 nr. 156; C. Alptekin, aynı mak., s. 470, nr. 55.

⁶⁵ "Muhammed" // "el-Kâ'im bi-Emrillâh / Çağrı Bek". Alp-Arslan'ın sadece "Muhammed" adıyla zikredildiği bu para muhtemelen Belh'te basılmıştır (bkz. *Sylloge Numorum Arabicorum Tübingen, Balh und die Landschaften am oberen Oxus, XIV c Hurâsan III*, s. 92 nr. 752).

⁶⁶ "el-Emîru'l-Ecell / Alp Arslan" // "el-Kâ'im bi-Emrillâh / es-Sultânu'l-Mu'azzam / Tugrul Bek". C. Alptekin, aynı mak., s. 469 nr. 53.

⁶⁷ "el-Meliku'l-Âdil / Kara Arslan Bek" // "Meliku'l-Mulûk / Çağrı Bek". *Spink Taisei Zürich*, Auction 37, (16 September 1991), Spink Taisei Numismatic Ltd., Zürich 1991, s. 55 nr. 335; R.W. Bulliet, aynı mak., s. 291.

⁶⁸ "el-Meliku'l-Âdil / Kara Arslan Bek" // "el-Kâ'im bi-Emrillâh / 'Îmâdu'd-devle". Cemâl Turâbî Tabâtabâ'î - Mansûre Vasîk, *Sikkehâ-yi Islâmî-yi İrân*, s. 506; *Coins of the Arab World & Other important Islamic Coins in Gold, Silver and Copper*, Spink & Son Numismatic Ltd., Auction 22, (17 March 1987), Zürich 1987, s. 83 nr. 404; *Coins of the Islamic World in Gold, Silver and Copper*, Auction 31, (20 June 1989). Spink & Son Numismatic Ltd., Zürich 1989, s. 77 nr. 414.

⁶⁹ 'Abdullâh 'Âkilî Bey'in özel koleksiyonu (Tahrân), nr. 33.

başka husus da, onun, “*el-Meliku'l-Âdil*”⁷⁰ unvanına ilâve olarak “*İmâdu'd-devle*” elkâbını kullanmaya başlamasıdır. Tarihî kaynaklarda da kaydedilen bu elkâb,⁷¹ vefatına kadar Kavurd Bey'in bütün paralarında kullanılmıştır. Bu elkâbın ortaya çıkışı veya kullanılışının, Çağrı Bey'in vefatı, ya da aynı yıl vukû bulan İbrâhîm Yınal isyanının bastırılması hadisesi ile bir ilgisi olup olmadığı malûmumuz değildir. Devrin gelenekleri göz önünde bulundurulduğunda, bu elkâbın Kavurd Bey'e, Tuğrul Bey veya halife tarafından tevcih edilmiş olması mümkündür.

Kavurd Bey gibi Alp-Arslan da, babası Çağrı Bey'in sağlığında 450/1058-59 yılında bastırıldığı bir parada onun adını zikretmişken, 453/1061-62 tarihli başka bir parada artık babasının ismine yer vermemiştir. Bu durumun tıpkı Kavurd Bey'in paralarında olduğu gibi, Çağrı Bey'in artık bu tarihte hayatta bulunmamasından kaynaklandığı açıktır.

O halde Çağrı Bey'in oğulları Kara Arslan Kavurd Bey ile Alp-Arslan'a ait paraların tahlilinden çıkan neticeleri şu şekilde özetlemek gerekecektir:

1. Kavurd Bey'in 444/1052-53 - 451/1059-60 tarihleri arasında kestirdiği bütün paralarda Çağrı Bey'in adı “*Meliku'l-Mulûk Çağrı Bek*” şeklinde zikredilmiştir. Yine, Alp-Arslan'ın 450/1058-59 tarihli bir parasında da Çağrı Bey'in adı zikredilmiştir.

2. Kavurd Bey adına 451/1059-60 - 467/1074-75 yılları arasında kesilen hiç bir parada Çağrı Bey'in ad ve unvanına yer verilmemiştir. Buna karşılık bu paralarda, Kavurd Bey için, mevcut unvanlara ilâveten “*İmâdu'd-devle*” elkâbı kullanılmıştır. Yine, Alp-Arslan'ın 453/1061-62 ve 455/1063 tarihli paralarında da Çağrı Bey'in isim veya unvanına rastlanılamamaktadır.

Şu halde, Kavurd Bey'in 451 tarihini taşıyan iki farklı parasından birisinde Çağrı Bey'in adı zikredilirken, diğesinde zikredilmediği görülmektedir. Bu da Çağrı Bey'in 451 yılında basılan ilk parada hayatta olduğunu, aynı tarihi taşıyan ikinci paranın darbu esnasında ise artık vefat etmiş bulunduğunu ortaya koymaktadır. Kirmân'ın Horâsân'a olan uzaklığı ile, paranın kesilmesine kadar geçen zaman hesaba katılırsa, Çağrı Bey'in 451 yılının (17 Şubat 1059-5 Şubat 1060) takriben ortalarında (1059) vefat etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durum, Çağrı Bey'in vefatı için 451/1059 yılını veren kaynakların rivayetlerinin, -araştırmacılar tarafından her ne kadar az itibar edilmiş de olsa-, doğru olduğunu göstermektedir. Kaynaklarda Çağrı Bey ile Gazneliler'den İbrâhîm b. Mes'ûd arasında yapılan barış antlaşmasının tarihi 451/1059 yılı

⁷⁰ Kavurd Bey'in bu unvanı taşıdığı Ebû'l-Hasan el-Beyhakî tarafından da kaydedilmiştir (“*el-Meliku'l-Âdil Kāvurti Ahmed ve [?] Kara Arslan Bek*”. Bkz. *Târîh-i Beyhak*, s. 72). Ne var ki, müellif, Kavurd Bey ile Kara Arslan'ı ayrı kimseler olarak göstermekle hataya düşmüştür.

⁷¹ Bundârî, s. 50; Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Kirmânî, *Selçûkiyân û Guzz der-Kirmân*, s. 323; Vassâf, *Târîh-i Vassâf*, s. 285; Nâsiru'd-dîn Munşi-yi Kirmânî, *Simtu'l-'ulâ li-târîhi'l-'ulyâ*, s. 17; İ. Kafesoğlu, “Kavurd”, *İA*, VI, s. 456; E. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 8 n. 25.

olarak kaydedildiğine göre⁷², Çağrı Bey'in vefatını bu antlaşmanın hemen ardından vuku bulmuş kabul etmek gerekecektir. Yine, kardeşi İbrâhîm Yinal'ın 451 yılındaki isyanını yeğenleri Kavurd ve Alp-Arslan'ın yardımlarıyla bastıran Tuğrul Bey'in bu esnada fırsattan istifade ile Bağdâd'ı yeniden ele geçiren Arslan Besâsîrî üzerine yürümeden önce bir süre Çağrı Bey'in matem merasimi ile meşgûl olduğu göz önünde bulundurulursa⁷³, Çağrı Bey'in vefatını hangi siyasî hadiselerin ortasına yerleştirmek gerektiği kendiliğinden ortaya çıkar.

Bu durumda, nümizmatik veriler, Çağrı Bey'in vefat tarihi için 451/1059 yılını veren İbnu'l-Esîr⁷⁴, Cuzcânî⁷⁵, Ebû'l-Fidâ⁷⁶, Zehebî⁷⁷, İbn Kesîr⁷⁸, es-Safedî⁷⁹, Kâdî Gaffânî-yi Kazvîni⁸⁰ ve Rizâ-kulî Hân Hidâyet⁸¹ gibi tarihçilerin rivayetlerinin doğru olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kısa tahlil aynı zamanda, Selçuklu hâkimiyetinin ilk devirleriyle ilgili rivayetlerin -bilhassa bu devletin doğu coğrafyası için- nasıl zayıf temellere dayandığını, dolayısıyla da titiz ve tenkidî bir kullanımın araştırmacılar için ne kadar zarurî olduğunu gözler önüne sermesi ve bu tür hataların giderilmesinde nümizmatik kaynakların hiç de küçümsenmeyecek katkıları sağlayabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Tablo I: Kavurd Bey'in Paralarında Kullanılan İsim ve Unvanların Yıllara Göre Listesi

	444	446	447	448	44?	450	451	453	454	455	456	457	462	465	467	???
Meliku'l-Mulûk Çağrı Bek	X	X	X	X	X	X	X									
'İmâdu'd-devle							X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
el-Meliku'l-Âdil Kara Arslan Bek	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

⁷² Bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-ta'rîh*, X, s. 5-6; T. terc., X, s. 25-26; İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 364; E. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989, s. 84. Gazne hükümdarı İbrâhîm b. Mes'ûd'un tahta çıkışı 6 Nisan 1059 olduğuna göre (E. Merçil, *aynu eser*, s. 83), devrin meşhur tarihçisi Ebû'l-Fazl Beyhakî tarafından kaleme alınan barış antlaşması 451/1059 yılı ortalarında ve Çağrı Bey'in vefatından az önce gerçekleşmiş olmalıdır.

⁷³ Bkz. O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 140. O. Turan, hadiselerin cereyan tarzına dikkat çekerek, Çağrı Bey'in umumiyetle kabul gördüğü gibi 452/1060 değil, 451/1059 yılında vefat etmiş olması gerektiğini belirten yegâne araştırmacıdır. Şimdi nümizmatik veriler, araştırmacının görüşünde ne kadar haklı olduğunu ispatlamaktadır.

⁷⁴ *el-Kâmil fî't-ta'rîh*, X, 6; T. terc., X, s. 26.

⁷⁵ *Tabakât-i Nâsîrî*, s. 251.

⁷⁶ *Kitâbu'l-muhtasar fî ahbârî'l-beşer*, IV, s. 85.

⁷⁷ *Ta'rîhu'l-İslâm*, (hicrî 451-460), s. 273.

⁷⁸ *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XII, s. 192.

⁷⁹ *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 6k, XI. Kısım, s. 172.

⁸⁰ *Târîh-i cihân-ârâ*, s. 107.

⁸¹ *Fihristu't-tevârih*, s. 106.

el-Kâ'im bi-Emrillâh	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
es-Sultânu'l-Mu'azzam Tugrul Bek Ruknu'd-dîn										X							

Tablo II: Alp-Arslan'ın Meliklik Devri Paralarında Kullanılan İsim ve Unvanların Yıllara Göre Listesi

	450	453	455	???
Çağrı Bek	X			
Alp Arslan	X			X
Muhammed [Alp Arslan]				X
'Adudu'd-devle ve Tâcu'l-Umme Alp Arslan		X	X	
el-Emîru'l-Ecell Alp Arslan			X	
el-Kâ'im bi-Emrillâh	X	X	X	X
es-Sultânu'l-Mu'azzam Tugrul Bek				X

EKLER:**I. Kavurd Bey'e Ait Berdesîr 450/1058-59 Tarihli Altın Sikke:****Ağırlık** : 3.67 gr.**Genislik**: 2.44 cm.**Önyüz**

(tamga)

Muhammed Resûlullâh
el-Kâ'im bi-Emrillâh
Meliku'l-Mulûk
Çağrı Bek

Arka Yüz

(tamga)

Lâ ilâhe illâ Allâh
Vahdehu lâ şerîkelehu
el-Meliku'l-Âdil
Kara Arslan Bek

Cevre : Kur'ân IX/33.**Dış Cevre**: Kur'ân, XXX/3-4.**İç Cevre** : Berdesîr 450.

Mûze-yi İrân-bâstân, (Tahrân), nr. 393/5 (15/20-15/21).

II. Kavurd Bey'e Ait Berdesîr 450/1058-59 Tarihli Gümüş Sikke:**Ağırlık** : 3.30 gr.**Genislik**: 2.55 cm.**Önyüz**

Lâ ilâhe illâ Allâh
Vahdehu lâ şerîkelehu
el-Meliku'l-Âdil
Kara Arslan Bek

Arka Yüz

(tamga)

Muhammed Resûlullâh
el-Kâ'im bi-Emrillâh
Meliku'l-Mulûk
Çağrı Bek

Cevre : Berdesîr 450.**Cevre** : Kur'ân IX/33.

III. Kavurd Bey'e Ait Berdesîr 451/1059-60 Tarihli Gümüş Sikke:

Ağırlık : 2.97 gr.

Genislik: 2.45 cm.

Önvüz

(tamga)

Lâ ilâhe illâ Allâh
Vahdehu lâ şerîkelehu
el-Meliku'l-Âdil
Kara Arslan Bek

Arka Yüz

(tamga)

Muhammed Resûlullâh
el-Kâ'im bi-Emrillâh
Meliku'l-Mulûk
Çağrı Bek

Dış Cevre: Kur'ân, XXX/3-4.

Cevre : Kur'ân IX/33.

İç Cevre : Berdesîr 451.

Spink Taisei Zürich, Auction 37, (16 September 1991), Spink Taisei Numismatic Ltd., Zürich 1991, s. 55 nr. 336.

IV. Kavurd Bey'e Ait Berdesîr 451/1059-60 Tarihli Altın Sikke:

Ağırlık : 3.92 gr.

Genislik: 2.45 cm.

Önvüz

(tamga)

Lâ ilâhe illâ Allâh
Vahdehu lâ şerîkelehu
el-Meliku'l-Âdil
Kara Arslan Bek

Arka Yüz

(tamga)

Muhammed Resûlullâh
Sallî Allâhu 'aleyhe
el-Kâ'im bi-Emrillâh
'Îmâdu'd-devle
(tamga)

Dış Cevre: Kur'ân, XXX/3-4.

Cevre : Kur'ân IX/33.

İç Cevre : Berdesîr 451.

Coins of the Arab World & Other important Islamic Coins in Gold, Silver and Copper, Spink & Son Numismatic Ltd., Auction 22, (17 March 1987), Zürich 1987, s. 83 nr. 404.

V. Kavurd Bey'e Ait Berdesîr 451/1059-60 Tarihli Altın Sikke:**Ağırlık** : 3.95 gr.**Genislik**: 2.50 cm.**Önvüz**

(tamga)

Lâ ilâhe illâ Allâh
 Vahdehu lâ şerîkelehu
 el-Meliku'l-'Âdil
 Kara Arslan Bek

Arka Yüz

(tamga)

Muhammed Resûlullâh
 Sallî Allâhu 'aleyhe
 el-Kâ'im bi-Emrillâh
 'Îmâdu'd-devle
 (tamga)

Dış Çevre: Kur'ân, XXX/3-4.**İç Çevre** : Berdesîr 451.**Çevre** : Kur'ân IX/33.

Coins of the Islamic World in Gold, Silver and Copper, Auction 31, (20 June 1989), Spink & Son Numismatic Ltd., Zürich 1989, s. 77 nr. 414.

VI. 453 Kavurd Bey'e Ait Bam 453/1061-62 Tarihli Altın Sikke:**Ağırlık** : 4.63 gr.**Genislik**: 2.70 cm.**Önvüz**

(tamga)

Lâ ilâhe illâ
 Allâh Vahdehu
 Lâ şerîkelehu
 el-Kâ'im bi-Emrillâh

Arka Yüz

(tamga)

Muhammed Rasûlullâh
 el-Meliku'l-'Âdil
 'Îmâdu'd-devle
 Kara Arslan Bek

Dış Çevre: Kur'ân, XXX/3-4.**İç Çevre** : Bam 453.**Çevre** : Kur'ân IX/33.

Coins of the Arab World & Other important Islamic Coins in Gold, Silver and Copper, Spink & Son Numismatic Ltd., Auction 22, (17 March 1987), Zürich 1987, s. 83 nr. 405.